

TILSHUNOSLIKDA MAQOLLAR TARQIQINING TARIXIY-TADRIJIY BOSQICHLARI

Ibodullayeva Gulnoza

Termiz Iqtisodiyot va servise universiteti magistranti

ИСТОРИКО-ПРОГРЕССИВНЫЕ ЭТАПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОСЛОВИЦ В ЛИНГВИСТИКЕ

Ибодуллаева Гулноза

Магистрант Терmezского университета экономики и сервиса

HISTORICAL AND PRACTICAL STAGES OF PROVERB RESEARCH IN LINGUISTICS

Ibodullaeva Gulnoza

Master's student at Termiz University of Economics and Service

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslikda maqollarni o'rGANISHNING tarixiy va tajribiy bosqichlari tahlil qilinadi. Maqollar xalq og'zaki ijodining qadimiy va muhim unsuri sifatida ko'plab tilshunoslar e'tiborini tortgan. Maqolada maqollarning lingistik xususiyatlari, ularning semantik va funksional ahamiyati, shuningdek, ularni o'rGANISHDA tarix davomida qo'llangan metodlar yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy tilshunoslikda maqollarni o'rGANISHNING dolzarb jihatlari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: maqol, tilshunoslik, tarixiy bosqichlar, og'zaki ijod, semantika, pragmatika, xalq donishmandligi.

Аннотация: В статье рассматриваются исторические и практические этапы изучения пословиц в лингвистике. Пословицы как древний и значимый элемент народного устного творчества всегда привлекали внимание лингвистов. Анализируются лингвистические особенности пословиц, их семантическое и функциональное значение, а также методы, применяемые для их исследования в разные исторические периоды. Особое внимание уделено актуальности изучения пословиц в современной лингвистике.

Ключевые слова: пословица, лингвистика, исторические этапы, устное народное творчество, семантика, прагматика, народная мудрость.

Abstract. This article explores the historical and practical stages of proverb research in linguistics. As an ancient and essential element of folk oral creativity, proverbs have long attracted the attention of linguists. The study analyzes the linguistic features of proverbs, their semantic and functional significance, and the research methods employed throughout history. It also highlights the relevance of proverb studies in contemporary linguistics.

Keywords: proverb, linguistics, historical stages, oral tradition, semantics, pragmatics, folk wisdom.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION).

Turkiy xalqlarning og'zaki va yozma merosida maqol janri alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu janr xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasi, ma'nnaviy qadriyatlariga dunyoqarashini ifodalashda o'ziga xos adabiy shakl sifatida namoyon bo'lgan. Maqollar

qisqa, ammo mazmunan boy iboralari bilan xalqning falsafiy mulohazalari, axloqiy me'yorlari va ijtimoiy tamoyillarini yuksak darajada aks ettiradi. Ular nafaqat ma'nnaviy meros, balki o'sha davr madaniyati va tafakkurini o'rGANISHDA muhim manba sifatida qadrlanadi.

E-mail:

gulnoza22@bk.ru

Tel: +99899 676 2558

Orcid: 0009-0005-1527-
2230

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Turkiy yozma adabiyotning ilk namunalari hisoblangan “Devonu lug‘otit turk” (Mahmud Qoshg‘ariy), “Qutadg‘u bilig” (Yusuf Xos Hojib) va “Hibat ul-haqoyiq” (Ahmad Yughnakiy) asarlari maqol janrining boyligi va rivojlanishini ko‘rsatib beradi. Ushbu asarlar nafaqat turkiy xalqlar adabiyotining yuksak namunasi, balki xalqning og‘zaki ijodi bilan yozma adabiy an‘analari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rsatadigan manbalar sifatida ham e’tiborga loyiqidir. Mazkur maqolada maqol janrining tarixiy shakllanishi va taraqqiyoti o‘rganiladi. Xususan, “Devonu lug‘otit turk”, “Qutadg‘u bilig” va “Hibat ul-haqoyiq” asarlaridagi maqollarning mazmuni, lingvistik xususiyatlari va ularning adabiy-estetik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi turkiy adabiyotdagi maqollarning ijtimoiy, madaniy va falsafiy o‘rni hamda ularning ma’naviy meros sifatidagi ahamiyatini yoritishdan iboratdir. Shu bilan birga, maqollar orqali o‘sha davr turkiy xalqlarining ijtimoiy-falsafiy qarashlari va axloqiy tamoyillarini anglash imkoniyati yaratiladi [6].

MUHOKAMA(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION)
Maqol janri qadimdan turkiy xalqlarning madaniy merosida alohida o‘rin egallab keladi. Ushbu janr xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi va donishmandligini lo‘nda va chuqur mazmunli iboralar orqali ifodalab, og‘zaki ijodning eng qadimi shakllaridan biri sifatida shakllangan. Maqollar til boyligi va xalqning ma’naviy qadriyatlarini avlodlarga yetkazuvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Maqollar nafaqat xalq og‘zaki ijodiyotining mahsuli bo‘lib, balki turkiy yozma manbalarda ham keng o‘rin olgan. Jumladan, Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk”, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” va Ahmad Yughnakiyning “Hibat ul-haqoyiq” asarlarida bu janrning o‘ziga xos shakllari aks etgan. Ushbu asarlar maqol janrini boyitish bilan birga, ularning turli maqsadlarda qo‘llanilganligini ko‘rsatadi.

“Qutadg‘u bilig” [8] asarida maqollar davlat boshqaruvi,adolat va ijtimoiy barqarorlik tamoyillarini yoritish vositasi sifatida ishlataligan. Mazkur asarda ko‘plab hikmatli so‘zlar jamlangan bo‘lib, ular adolat va aql-idrokka asoslangan boshqaruv tamoyillarini targ‘ib qiladi. Yughnakiyning “Hibat ul-haqoyiq” [1] asarida maqollar sufiylik ta’limotini ommaga tushunarli

shaklda yetkazishga xizmat qilgan. Maqollar orqali inson ruhiy kamoloti va Allohga bo‘lgan muhabbatning ahamiyati tushuntiriladi. Ushbu asardagi maqollar diniy va ma’naviy hayot tamoyillarini yoritadi va xalqning ma’naviy o‘sishiga xizmat qiladi. Mahmud al-Qoshg‘ariy tomonidan aytilgan “Kishi olasi ichtin, qilqi olasi tashtin” degan maqol, insonning ichki dunyosi va tashqi ko‘rinishi o‘rtasidagi farqni ta’kidlaydi [5]. Bu maqol, odamning yomonligi yoki yaxshiligi uning ichki olamida, qalbida joylashganini va tashqi xatti-harakatlari, so‘zlar faqat bu ichki holatning aksidir. Ya’ni, insonning ichki niyati, axloqi va histuyg‘ulari uning tashqi ko‘rinishidan ko‘ra ko‘proq ahamiyatga ega. Hozirgi kunda bu maqol “Odam olasi ichida, mol olasi tashida” shaklida qo‘llanadi, bu esa insonning ichki dunyosining tashqi harakatlarida o‘z ifodasini topishini anglatadi. Insonning tashqi ko‘rinishi yoki xatti-harakatlariga qarab uni baholash mumkin emas, chunki uning asl holati ichki dunyosida yashiringan. Bu shuni bildiradiki, odamning yomonligi yoki yaxshiligi uning qalbidan kelib chiqadi, tashqi ko‘rinish esa shunchaki uning aksidir. Shu tarzda, maqol ichki dunyo va tashqi ko‘rinish o‘rtasidagi farqni ko‘rsatib, har bir insonning haqiqatini ichki olamida saqlashini bildiradi [3].

Xalq donoligi xazinasini bo‘lgan maqollarni to‘plash jarayoni juda qadimgi vaqtlardanoq boshlangan. Maqollarning ilk qaydlari Aristotel (Arastu) ga tegishlidir. 1500-yilda Erazm Rotterdamskiy antik maqol va matallar to‘plamini tuzgan. Hatto 1600-yillarga qadar xalq iboralari va masallari (rivoyatlari) to‘plamlari mavjud bo‘lganligi isbotlangan [2].

Millatning o‘zligini ko‘rsatuvchi milliy qadriyatlarni, xalqning madaniyatini ifodalovchi omillardan biri bu xalq og‘zaki ijodidir. Xalqlar boy ma’naviy merosining ajralmas bir bo‘lagi sifatida yashab kelayotgan maqol, matal va iboralarni o‘rganish, ularda aks etgan xalq hayotini, insoniy tuyg‘ular tasvirini ko‘rsatish har doim dolzarblik kasb etib kelgan. Xalq og‘zaki ijodining dolzarb janrlaridan bo‘lmish maqollar tilshunoslik va folklorshunoslikda o‘rganilayotgan muhim mavzulardan biridir. Maqol va matallar, aforizmlar kishilarning, ayniqsa, yoshlarning ongini o‘stiradi, ularni to‘g‘riso‘z, rostgo‘y, mehnatsevar, mard, jasur, sabotli va matonatli bo‘lishiga o‘rgatadi, kishidagi eng insoniy fazilatlarni targ‘ib etadi. Shuningdek,

yozuvchi, shoirlar va notiqlarning so‘z boyliklarini orttiradi, ularning asarlarini badiiy jihatdan g‘oyat ta’sirli qiladi [7].

NATIJALAR (РЕЗУЛТАТЫ/ RESULTS). Til, falsafa va badiiy ijodning o‘ziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan xalq maqollari folkloarning ixcham shakl, ammo teran mazmunga ega bo‘lgan bir janridir. Har biri tilimiz ko‘rkini, nutqimiz nafosatini, aql-farosat va tafakkurimiz mantiqini hayratomuz bir qudrat bilan namoyish etgan va eta oladigan bunday badiiyat qatrалari xalqimizning ko‘p asrlik hayotiy tajribalari va maishiy turmush tarzining bamisol bir oynasidir. Bu badiiy oynada uning hayotga, tabiatga, inson, oila va jamiyatga munosabati, ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-ma’rifiy, axloqiyyestetik va falsafiy qarashlari namoyon bo‘lgandir. Shuning uchun ham maqollar g‘oyatda keng tarqalgan bo‘lib, asrlar davomida jonli so‘zlashuv va o‘zaro nutqiy munosabatlarda, badiiy, tarixiy va ilmiy asarlarda, siyosiy va publitsistik adabiyotda doimiy ravishda qo‘llanilib kelgan va qo‘llanmoqda. Yillararo, davrlararo ularning yangilari yaratilib turgan, eskilarining jonli muomalada, tilda mavjudlarining ma’no doirasini kengayib yoki torayib borgan. Hatto ularning muayyan qismi unutilib ketgan. Chunki o‘zbek xalqining bunday ulkan folklore merosi folkloristik nuqtayi nazardan keyingi asrlargacha deyarli to‘planmay va o‘rganilmay kelgan.

Maqolga adabiy nuqtayi nazardan qiziqish, asar badiyligini oshirish va badiiy til ravonligini ta’minlash uchun undan foydalanish hamma zamon so‘z san’atkorlarining diqqat markazida bo‘lgan. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Rabg‘uziy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Abulg‘ози Bahodirxon, Munis, Ogahiy, Nodira, Muqimi, Furqat, Avaz, Hamza, Sadriddin Ayniy, Fitrat, Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy, Oybek, G‘afur G‘ulom va boshqa o‘nlab ijodkorlarning asarlari sinchiklab o‘rganilsa, ularning tarkibida qanchadan qancha maqollar ba’zan aynan, ba’zan o‘zgargan holda mavjudligiga ishonch hosil qilamiz. Maqollar ko‘p asrlik hayotiy tajribalar, doimiy kundalik kuzatishlar xulosasini tugal fikr tarzida qat’iy qutbiylikda ifodalar ekan, ularda har bir so‘zning ma’no xilma-xilligi, iboralarning turg‘unligi, shakliy barqarorlik ustunlik qiladi. Ammo qo‘llanish o‘rniga qarab ularning ma’no doirasi doimiy ravishda kengayib boradi [4].

Shuning uchun ham maqoldagi har bir so‘zga alohi-da e’tibor berish kerak. Ularda shunday so‘zlar bor-ki, bu so‘zlar tarixan butunlay boshqa ma’nolarni anglatgan. Masalan, tuz so‘zi bugungi kunda mineral moddani bildiradi. Tarixan bu so‘z to‘g‘ri, odobli; dala, tekislik ma’nolarini anglatgan va faqat maqollardagina saqlanib qolgan: Qiz saqlasang, tuz saqla. Tuzdag‘ bilan emas, uydagi bilan bo‘l. Shuningdek, mehnat so‘zining azob-uqubat, baxtsizlik ma’nosini ham faqat maqollarda yoki ayrim shevalardagina uchratish mumkin: *Mehnat ham egiz-egiz, Davlat ham egiz-egiz.*

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION). Xulosa sifatida aytganda, maqollar grammatik jihatdan tugallangan fikrni bildiruvchi, kichik, ixcham, o‘tkir mazmunli, ko‘chma ma’noda yoki ham ko‘chma ma’noda, ham o‘z ma’nosida qo‘llanadigan hikmatli xalq iboralaridir. Maqollarda fikrni lo‘nda va tiniq ifodalash imkoniyatining mavjudligi nutqning ta’sirchanligini ta’minlashda juda qo‘l keladi. Badiiy asarning xalqchillagini, haqqoniyligini ta’minlashda ham maqollarga murojaat qilinadi. Qahramonlar nutqini boyitish, emotsiyal-ekspressivlikka erishish maqsadida ham maqollardan keng foydalaniladi. Maqollarning shakllanishini tushuntirishda maqollarning vujudga kelishi va qo‘llanishidagi assotsiatsiyalar tahlili muhim ahamiyat kasb etadi. Maqollar xuddi formulalar kabi ijtimoiy xarakterga ega bo‘lib, formulalar asosida hisob-kitob ishlarining amalga oshirilishi maqollarning muayyan vaziyatga mos ravishda nutqda qo‘llanilishi assotsiatsiyalar asosida amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES)

1. Ahmad Yugnakiy. Hibat ul-haqoyiq. – Toshkent: Fan, 2006.
2. Eshonqulov O.S. Tilshunoslikda maqollar tadqiqining nazariy assoslari. International journal of scientific researchers. Volume9, issue2, 2025. – B. 176.
3. G‘ulomov Sh. Turkiy adabiyotda maqollar va hikmatlar. – Toshkent: Sharq, 2003. – B.28.
4. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov. O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1990. – 93 b.
5. Mahmud Qoshg‘ariy. Devonu lug‘otit turk. – Toshkent: Fan, 1998.
6. Raximov R.Q. Yozma adabiyotda maqol janning tarixiy taraqqiyoti (“Devonu lug‘otit turk”,